

UPPSALA
UNIVERSITET

Åvdåsvásstádus: Ansvar,
avkolonialisering, helande.
Ett symposium om rasbiologi, rasism,
avbildade samer, samiska kvarlevor och
vägar till upprättelse och självförtroende,
21-23/1, 2015

Sámediggi
Sámedigge
Saemiedigkie
Sametinget

CENTRE FOR
GENDER RESEARCH

CROSSROADS OF KNOWLEDGE

May-Britt Öhman
Teknovetenskap
Centrum för Genusvetenskap
Uppsala Universitet
Epost: may-britt.ohman@gender.uu.se

20150112

Detta är en text under arbete, som tar upp bakgrunder och frågeställningar inför symposiet Åvdåsvásstádus: Ansvar, avkolonialisering, helande. Ett symposium om rasbiologi, rasism, avbildade samer, samiska kvarlevor och vägar till upprättelse och självförtroende 21,22,23 januari , 2015, Uppsala universitet. Texten kommer i någon form att användas i kommande antologi. Synpunkter, tilläggförslag, korrigeringar är därför varmt välkomna.

Huvudarrangör för symposiet är: May-Britt Öhman, forskningsledare för Teknovetenskapliga forskargruppen, Centrum för Genusvetenskap, Uppsala universitet, samt ordförande i UPPSAM.

Medarrangörer: UPPSAM: föreningen för samiskrelaterad forskning i Uppsala; Silbonah Samesijdda, Riksförbundet Same Ätnam; Sameföreningen i Stockholm; NAMIS (Forum för nationella minoriteter i Sverige) vid Hugo Valentin-centrum, Uppsala Universitet; Naptek, (Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald) vid Centrum för biologisk mångfald, CBM, SLU och UU; Forskningsnoden Mind and Nature, Uppsala universitet.

Symposiet och efterföljande antologiarbete – där alla symposiedeltagare som så önskar får publicera text och/eller bilder - med en planerad publikation senast december 2016, finansieras med medel från Sametingets kulturnämnd, Rådet för Lika villkor vid Uppsala universitet samt forskningsprojektet ”Älvar, Motstånd, Resiliens: Hållbara framtider i Sápmi och i andra urfolks territorier” (FORMAS 2012-2015), lett av Fil.Dr May-Britt Öhman.

Utgångspunkter för symposiet är samiska perspektiv, kritisk och kvalitativ urfolksteori och metod, feministiskt teknovetenskapliga perspektiv samt respekt för att det rasbiologiska arvet är ett smärtsamt trauma som måste behandlas med insikt i dess allvarliga konsekvenser för mental och fysisk hälsa – för såväl de avbildade, deras släktingar och de som har att hantera detta arv i sin dagliga arbetsverksamhet.

Då det är uppenbart att det rasbiologiska rasistiska och smärtande arvet lever kvar än idag, dels i form av fysiska arkiv, samt att människor fortfarande påverkas av dessa handlingar, plus att allt detta hänger ihop med en tidigare och pågående naturresursexploatering av samiskt territorium, finns all anledning att gå till botten med detta. Det måste ske på olika sätt, från flera olika perspektiv, men framförallt med respekt för dem som berörs av fotografierna, och av att kvarlevor från släktingar ligger i lådor på olika statliga institutioner hos det som de facto är kolonialstaten.

Symposiet samlar samiska organisationer, föreningar, samer som är forskare och enskilda samer, samer på olika positioner inom statlig eller kyrklig verksamhet, samt engagerade personer, inom museisektorn, forskning, organisationer, bildningsvärlden, m.m. som ej tillhör det samiska samhället men som vill ta upp frågorna på allvar för att finna vägar tillsammans utifrån dessa utgångspunkter.

Ett av de viktigaste syftena är således just att ta upp frågorna ur samiska perspektiv. De samiska perspektiven kan i samverkan med kritisk och kvalitativ urfolksforskningsmetod och teori – som har utvecklats just av urfolk för att forska för ett stärkande av urfolkssamhällen – samt feministisk teknovetenskap – som ifrågasätter ”vetenskaplig objektivitet”- leda till nya angreppssätt och förslag. Således är detta ett unikt och framåtsträvande symposium, där vi erkänner trauman från förr och söker finna vägar att gå vidare mot förändring, ansvarstagande och helande.

Frågor som behandlas inom ramen för symposiet är

- På vilka sätt hänger den rasbiologiska verksamheten ihop med övrig kolonisation av samiskt territorium och samiska kroppar?
- Vilka konsekvenser har den rasbiologiska verksamheten för relationerna mellan samerna och den svenska statens olika institutioner idag?
- Vilka konkreta krav har redan ställts från samiskt håll ifråga om samiska kvarlevor och bilder från rasbiologiska institutet gentemot svenska staten i allmänhet, och Uppsala universitet i synnerhet?
- Hur kan tidigare och nya krav kan följas upp och bli till konkret handling, till exempel etiska riktlinjer och repatriering/återbegravning?
- Hur kan såväl samer som icke-samer verksamma inom svenska staten, på olika myndigheter, institutioner och universitet kan arbeta med frågorna på etiskt försvarbara sätt?
- Vilka trauman, personliga och kollektiva, har uppstått på grund av den rasbiologiska verksamheten? För samer? För icke-samer?
- Vilka metoder används hos andra urfolk med liknande erfarenheter för att bearbeta trauman?
- Hur kan jojk, konst, musik, ord, filosofi, skrivande, spiritualitet, terapeutiska metoder användas för att bearbeta och hela dessa trauman?
- Med tanke på att det finns såväl forskare, anställda och studenter som är samer - hur förhåller sig Uppsala universitet till denna historia och arvets konsekvenser av idag?
- Frågor som deltagarna för med sig som inte täcks av ovan nämnda frågeställningar.

Bakgrund:

Sábme – Sameland- sträcker sig över fyra nationsstater; Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Samer utgjorde del av makteliten fram till etablerandet av den moderna svenska staten med Gustav Vasa.¹ Därefter påbörjades kolonisationen av det samiska territoriet och den samiska befolkningen, där naturresursexploatering konsekvent varit mest framträdande. Ett betydande inslag i kolonisationen internationellt liksom i Skandinavien var och är rasism, dvs att kategorisera människor i högre och lägre stående. Rasism och kolonisation av samiska marker och vatten har gått hand i hand sedan tidigt 1800-tal. En viktig del av denna rasism är de skallmätningar och studier av samers kroppar som gjorts inom det som kallas för ”rasbiologiska studier” och som utförts inom ramen för svensk vetenskaplig forskning och därmed stöd och uppmuntran från den svenska staten.

Redan från 1830 inleddes en mätningar av samers kroppar. De första mätningarna utfördes av arkeologen Sven Nilsson (1787-1883), då utifrån arkeologiskt material och kranier från döda människor. Detta följdes av många andra forskare; två professorer i anatomi vid Karolinska Institutet, Anders Retzius (1796-1860), och Gustaf von Düben (1822-1892). Anders Retzius son, Gustaf Retzius (1842-1919), var en huvudaktör inom den fysiska antropologiska forskningen i Sverige före sekelskiftet 1900 och följde i sin fars fotspår och samlade samiska kvarlevor. Som mest fanns 2200 kranier, varav flera var samiska. Dessa kvarlevor brann dock till största delen upp i en brand vid Karolinska institutet 1892. Herman Lundborg (1868-1943) drev den rasbiologiska forskningen vidare och kom att bli en förespråkare för rashygien i Sverige. Det svenska rasbiologiska institutet i Uppsala startades 1922, efter beslut i Sveriges Riksdag. Planer för forskningsinstitutet hade funnits sedan början av 1900-talet och diskuterats såväl inom Sverige som internationellt sedan länge. Lundborg var institutets första chef, mellan åren 1922 – 1935. Institutet bedrev, genom främst Lundborg bl.a. ”fysisk antropologiska” undersökningar av den samiska befolkningen i Sverige. Nu var det inte enbart skallarnas form som var av intresse utan hela människan studerades, fotograferades och mättes. Lundborgs undersökningar av samerna hade påbörjats 1913 och fortsatte fram till 1920. Sedan fortsatte verksamheten mellan åren 1922 och 1935. Fotografierna, anteckningar och böcker från dessa undersökningar finns vid universitetsbiblioteket, Carolina Rediviva, i Uppsala.

De rasbiologiska kategoriseringarna från mitten av 1800-talet fyllde således funktionen att definiera samer som en ”primitiv” ras och hänger ihop med så kallade ”Lapp-ska-vara-lapp-politiken”². Den har en direkt parallell till kolonisationen av Afrika och Asien. Det rasbiologiska arvet hänger nämligen nära ihop med en omfattande naturresursexploateringen av samiskt territorium. Hjalmar Lundbohm var LKABs förste disponent i gruvexploateringen in Giron -Kiruna och har länge framhållits som en mecenat och ”samernas vän”. Curt Persson har dock genom historisk undersökning visat på hur Lundbohm upplät sina nätverk och bidrog med pengar från gruvnäringen till finansieringen av rasbiologisk verksamhet på samer och tornedalingar i området.³

¹ Se till exempel Inger Zachrisson, *Möten i gränsland: samer och germaner i Mellanskandinavien* (Stockholm: Statens historiska museum, 1997); Else Mundal, 'Kontakt mellom nordisk og samisk kultur reflektert i norrøne mytar og religion', i *The Sámi and the Scandinavians : aspects of 2000 years of contact*, Jurij K. Kuz'menko (Hamburg: Kovač, 2004, 41-53); Gunilla Larsson, *Ship and society: maritime ideology in late Iron Age Sweden* (Uppsala : Uppsala universitet , 2007).

² Se Lennart Lundmark *Lappen är ombytlig, ostadig och obekvämt: svenska statens samepolitik i rasismens tidevarv* (Bjurholm, 2002)

³ Curt Persson, *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalingar* (Luleå,, 2011)

Många samer har mött dessa forskare och det är högst troligt att de flesta samiska släkter har någon på bild i Rasbiologiska institutets bildsamlingar. Hur många som är nära berörda av kvarlevorna direkt är ännu oklart.

Den rasbiologiska verksamhetens fysiska arv

Vid Uppsala Universitet förvaras de omkring 12 000 bilder som togs i rasbiologiska undersökningarna av det Rasbiologiska institutet. Institutet etablerades 1922 på uppdrag av Riksdagen. 1958 övergick det till ”Institutionen för medicinsk genetik” och knöts till Uppsala Universitet. Bilder ur arkivet kan ses via databasen Bildsök.

Se Bildsök, Uppsala Universitetsbibliotek: <http://www.ub.uu.se/sok-och-skriv/bibliotekskataloger/bildsok/> (skriv ”Rasbiologiska institutets ” som sökord).

Det finns i nuläget inget pågående digitaliseringsprojekt och inte några planer för digitalisering av samtliga fotografier och album. Antalet digitalt publicerade bilder är idag omkring 400. Omkring 40 album av de totalt 105 albumen innehåller fotografier på samer. Antalet album med nakenbilder, såväl barn som vuxna, är totalt 13. Av dessa innehåller 5 stycken helt eller delvis fotografier på samer. En del av dessa bilder är tagna vid nomadskolorna, skolor som inrättades specifikt för barn till nomadiserande samiska renskötare.

Museum Gustavianum som är ett av Uppsala universitets museer ansvarar numera även för en stor del av de skelett som samlades in av dåvarande Anatomiska Institutionen (vid Uppsala universitet) från mitten av 1800-talet till 1920 talet. Bland dessa finns kvarlevor – ej hela skelett – från omkring 40 fömodat samiska individer. Det finns dock även samiska kvarlevor (kranier, delar av skelett, hela skelett) vid andra institutioner och museer runt om i Sverige. Sedan 2010 pågår arbete med identifiering och ett mål har varit repatriering av identifierade samiska kvarlevor. Se tex <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=2327&artikel=4527401>

Etiska riktlinjer eller offentlighetsprincipen:

Hur samiska kvarlevor, bilder av samer – vuxna som barn, ska hanteras är förstås en väldigt svår fråga. Hitintills finns det inga nationella riktlinjer för detta i Sverige. Det finns anledning att jämföra med exempelvis Australien, Nya Zeeland, Kanada och USA.

Som första universitet i landet har Uppsala universitet tagit fram etiska riktlinjer för hantering och bevarande av mänskliga kvarlevor.⁴ Se http://www.gustavianum.uu.se/digitalAssets/201/201460_3ufv-2014-1374-.pdf

Bilderna från Rasbiologiska institutet som finns i Uppsala universitets bibliotek lyder för närvarande enbart under offentlighetsprincipen, det vill säga, det finns inga etiska riktlinjer eller restriktioner överhuvudtaget. Frågan har dock diskuterats på olika sätt och det förefaller rimligt att se över detta och fastställa riktlinjer så snart som möjligt.⁵

Se <http://www.samer.se/4308>

Diskussioner kring repatriering och hantering av bilder:

⁴ Enligt Anne Ingvarsson Sundström, 20141218

⁵ Johan Nilsson, ”En studie om hanteringen av Rasbiologiska institutets samling och känsligt material vid Uppsala universitet”, Kandidatuppsats, Borås universitet, 2012. <http://bada.hb.se/handle/2320/11244>

Redan 2007 begärde Sametinget identifiering och repatriering av samiska skelett som finns i svenska statens samlingar. 2009 krävdes återbegravning av 12 samiska skelett från Rounala ödekyrkogård. Se Sametingets hemsida <http://www.sametinget.se/repatriering>

Vad gäller frågan bilderna och böckerna som producerats inom de rasbiologiska verksamheten ska hanteras på ett etiskt sätt, med samisk samverkan hitintills inte varit uppe för diskussion med samiska företrädare.

För närvarande aktualiseras frågan på flera olika sätt: Katarina Pirak Sikkus utställning på Bildmuseet våren 2014 behandlade just rasbiologin ur ett samiskt perspektiv. Se <http://www.bildmuseet.umu.se/sv/utstaellning/katarina-pirak-sikku/12046>

Maja Hagermans dokumentär om rasbiologi : *Hur gör man för att rädda ett folk? Om Herman Lundborg, chef för rasbiologiska institutet*, är nu färdig och visas hösten 2014 i olika sammanhang och festivaler. Den 22 januari 2015 kommer den att visas i SVT. Se <http://majahagerman.se/aktuellt/> Maja Hagerman utkommer även med en bok i samma fråga under 2015.

Dessutom visas utställningen ”Maadtoe” av Anders Sunna och Michiel Brouwer, som tar upp dessa frågor, vid Världskulturmuseet i Göteborg, 10 okt 2014 till 15 februari 2015. Se <http://www.varldskulturmuseerna.se/varldskulturmuseet/utstallningar/aktuella-utstallningar/maadtoe/>

Inom forskningsprojektet ”Älvar, motstånd, resiliens: Hållbara framtider i Sápmi och i andra urfolks territorier” (FORMAS) bedrivs forskning med fokus på dekolonisering - avkolonisering. Se gärna se <http://proj.formas.se/detail.asp?arendeid=28673&x=250&y=20&sprak=1&redovisning=0>
Det är med utgångspunkt i detta forskningsprojekt som detta symposium organiseras.

Ett av de främsta syftena med forskningsprojektet ”Älvar, motstånd, resiliens” är att bedriva arbete för avkoloniserin – dekolonisering. Avkolonisering är en långvarig process där både koloniserad – och koloniserad – behöver förstå den historiska kontexten och vilken betydelse den har i nutiden, för relationer, identiteter, känslor. Det innebär en transformation som kan vara både smärtsam och svår. Inom institutioner och akademi, där det finns forskare som själva tillhör urfolk, både kan och bör det ske en kritisk självrannsakan av den historiska utveckling som har skapat kunskapsmässiga hierarkier och därmed diskriminering av urfolks kulturer.

Uppföljning efter avslutat symposium

Hur symposiet ska följas upp beror till stor del på deltagarnas vilja och engagemang. Det som är planerat i dagsläget är dock att sammanställa en antologi, där alla som deltagit i symposiet, uppmuntras att publicera en text, en berättelse, en jojk, och/eller en bild. Denna antologi kommer att sammanställas av May-Britt Öhman och färdigställas senast december 2016.

Filmning –videoinspelning: Föreläsningarna den 22a januari kommer att filmas av Uppsala universitet filmervice och tillgängliggöras via universitetets kanaler, det kan även innefatta youtube och Kunskapskanalen. <https://mp.uu.se/web/info/stod/komm/film-och-rorlig-media>
Initiativet är May-Britt Öhmans, avsikten är att göra föreläsningarna och diskussionerna tillgängliga för berörda som inte själva kunnat delta, samt att denna viktiga sammankomst ska bevaras för eftervärlden. För att det ska vara genomförbart behöver dock de som syns på film acceptera detta. Om en inte vill synas på bild så ser vi till så att det finns platser där en inte hamnar i bild under symposiet den 22a och

om nödvändigt redigeras filmen i efterhand. Alla deltagare som accepterar att synas i bild ombedes att skriva under ett godkännande.